

ESIVANEMATE VARANDUS LÕPUKS JÄRELTULIJATE KASUTUSES

Ludzas igauņu pasakas. No igauņu valodas tulkojis Guntars Godiņš. Rīga: Mansards. 2015. 544 lk.

Võib julgesti öelda, et meie vanade keelesaarte käsi käib hästi. Murretest, mida keegi juba inimpõlve jagu enam ei kõnele, on viimastel aastatel avaldatud uurimusi, e-väljaandeid ning üsna hiljuti mitu tähtsat raamatut: keelesaarte murdenäited sarjas „Eesti murded” ja Oskar Kallase raamat „Eesti mõtteloo” sarjas. Need on kõik Eestis oma „unustatud suguharu” vastu umbes 120 aastat tagasi alguse saanud huvi viimased viljad.

„Unustatud suguharu” on muidugi retooriline kujund. Juba Kallas teadis väga hästi, et Lutsi maarahvas polnud kadunud ega kadumas, vaid keelt vahetamas ja saamas/saanud tavalisteks Latgale katoliiklasteks. Võib arvata, et tänapäevaks on märgatav osa nende järeltulijaist välja rännanud näiteks Riiga ja on nüüdseks Läti Vabariigi kodanikud, kelle puhul usutunnistus esimese küsimusena arvesse ei tulegi, kaugete esivanemate keel veel vähem. Põhjendatult võiksime kõnelda hoopis Lätis unustatud kunagisest vähemusest. Seetõttu teeb eriti suurt rõõmu hiljuti ilmunud raamat, mis sisaldab lätikeelses tõlkes nii Kallase klassikalised „Kaheksakümmend Lutsi maarahva muinasjuttu” (aluseks on kommenteeritud e-väljaanne) kui ka hilisemate Paulopriit Voolaine ja August Sanga kirjapanekute põhjal koostatud e-väljaande muinasjutud. See ongi ju õige, et järeltulijatel on lõpuks võimalik endale mõistetavas keeles lugeda oma esivanemate muinasjutte.

Peab tõdema, et kõnesoleva projekti teokssaamine võttis omajagu aega, aga tulemus on ehk just seetõttu vägagi õn-

nestunud. Ja mõned järgnevalt jutuks tulevad küsitavused ei varjuta valdavalt rõõmu ja rahulolu.

Tõepoolest jätab raamat juba peale vaadates hea mulje. Kujundaja on mõlemad – esi- ja tagakaane – loonud fotosuurendusest, mis kujutab Lutsi maarahva peret möödunud sajandi kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel. Eakas paar istub, mõlemad on suviselt-koduselt paljajalu, neiu kahe pool seisavad, nagu nõudis oma aja mood Pariisist Riiani: suurte kraedega kleidid, rihmaga kingad, teine isegi kõrvuni lõigatud lühikeste juustega. Meeleolu loovad ka mõned fotod raamatu sees, kujutades kas siis arhailist miljööd või eestlaste misjonitööd maarahva juures.

Aga mis on kaunite kaante vahel? Leiame kõigepealt sissejuhatava artikli, mille on kirjutanud Uldis Balodis. (Tema loodud internetilehekülje <http://www.lutsimaa.lv/> kohta vt Sulev Iva tutvustust.¹) See kõneleb Lutsi maarahvast ja nende uurimise loost ja mõnevõrra teistestki praegusel Läti alal elanud läänemeresoomlastest. Nappidel lehekülgedel ei saagi selgeks teha kõiki Lutsi maarahvaga seotud küsimusi. Nii on piirdutud erinevatele seisukohtadele osutamisega. Tegemist on ju ikkagi raamatuga, millel on küll teaduslikke ambitsioonegi – viimased väljenduvad Eesti Kirjandusmuuseumi muinasjuttude toimkonna kommentaarides ja Inge Annomi lühikeses sissejuhatuses –, aga raamat ise on siiski mõeldud laiemale muinasjutu-, Latgale- ja eesti-huviliste ringile. Seetõttu on minu meelest väga kohased isegi tundelised detailid: näiteks mainitakse, et Paulopriit Voolaine

¹ S. Iva, Liivi, Ludzi ja Kraasna maarahva kiil. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 7, lk 515–517.

lahkus siit maailmast kaks aastat pärast viimast maakeele kõnelejat. Kahtlane tundub küll mulle, kas *maarahvas* ja *maakeel* tohiks tõlkida *lauku tauta* ja *lauku valoda*. See tekitab väära seose maarahvas = talurahvas või külarahvas, kes siis vastanduks linnarahvale. *Maakeel* ja *maarahvas* olid siiski laial alal – Narva-tagustest vadjalastest Pihkva järveni ja sellest lõunasse – kasutatavad terminid, mille tähenduseks oli algselt ikkagi 'selle maa keel ja rahvas, meie keel ja rahvas'. Kui veel ülemöödunud sajandi esimesel poolel kasutati väljendeid *Tartu maarahva keel* ja *Tallinna maarahva keel*, mis osutasid küll põhja- ja lõunaeesti kirjakeelele, siis möödunud sajandi algul tegi Jakob Hurt selge otsuse: ta avaldas oma kolmeköitelise suurväljaande küll pealkirjaga „Setukeste laulud”, aga alapealkirjaks pani „Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud”, mitte „Pihkva (või ka Petseri) maarahva vanad rahvalaulud”. Maakeelt ja selle kõnelejaid tuleks siis tänapäeva keelde tõlkida kui eesti keelt ja eestlasi. Ükskõik milliste muude keelte osas arvan õigeks minna sama teed, nagu on toimitud ju ka raamatu pealkirjas (see on „Lutsi eestlaste muinasjutud”) vältimaks semantiliselt avaral *maa*-sõnal põhinevaid nii- või teistsuguseid tõlkeid, mis saavad paratamatult kaasa soovimatud ja ekslikud tähendused.

Täit tunnustust väärivad juttude tõlge, mis pärineb teeneka eesti kirjanduse (ka rahvalaulude) tõlkija Guntars Godiņši sulest. Jah, muidugi võib öelda, et tõlge ei saa olla parem kui originaal, kuid sellest raamatust võib küll leida kinnitust otse vastupidisele väitele. Tegemist on sama fenomeniga, mis laseb mul „Kalevipoega” lugeda mulle mõistevasse keelde tõlgituna huvi ja meeleheaga, sest neis ei torka valusalt silma Kreutzwaldi poolt oskamatult jäljendatud arhailised keelevormid, tema enda väljamõeldud sõnad jne. Milles aga on asi lutsi juttude tõlke puhul? Mitte ai-

nult Godiņši sõnameisterlikkuses, vaid selles, et originaalid on sageli ainult nn originaalid. Nagu osutatud, on allika- teks kaks veebiväljaannet: Oskar Kallase klassikalised „Kaheksakümmend Lutsi maarahva muinasjuttu” ja teine, mis kannab pealkirja „Pühakud ja vägimehed. Muinasjutte Lutsi maarahvalt ja nende naabritelt”. Jah, ka naabritelt. Asjaolu, et ligi veerand raamatu juttudest on pärit mitme teise rahvuse esindajalt, mainib ka Uldis Balodis oma eessõnas. Mis õigupoolest ajendas „Pühakute ja vägimeeste” tõlkimist täies mahus, st kaasates ka muudest rahvustest jutustajate esitusi, ei oska kõrvalseisja oletada. Siiski oluaks minu meelest parem, kui tõlkimiseks oleks välja valitud tõesti ainult maarahva jutud. Raamatu pealkiri „Lutsi eestlaste muinasjutud” vastaks siis 100 % tõele, mitte aga 75 % ringis. Peaasi, et niisugusel korral oleks välditud selliseid kentsakaid olukordi, kus Godiņš on pidanud tõlkima läti keelde muinasjutte, mille latgale murde kõnelejad on jutustanud Paulopriit Voolainele vene keeles. Viimane kirjutas need eesti keeles üles, jättes mõned terminid ja repliigid venekeelsetena sisse – ja need ehivad nüüd ka mitmendat-setmendat korda tõlkimise kaudu saadud läti keelset teksti (vt jutud nr 34, 35 jt). Vähemalt need venekeelsed sõnad ja ütlused võinuks küll julgelt välja jätta, sest need on väga ebamäärases suhtes erinevatest rahvustest jutustajate omakeelse usundilise terminoloogia ja jutustamisstiiliga. Godiņš on küll teadvustanud sellise olukorra veidrust, kuid põhjendanud seda üleskirjutaja teguviisi järgimisega. Ometi on ta näiteks Kallase raamatu juttude tõlkimisel loobunud kursiiviga esile tõstetud maakeelsete sõnade ja repliikide samal moel märkimisest. Laulud, tõsi küll, on toodud ka läti väljaandes kursiivis. Et vene ja eesti keele kaudu on läti keelde jõudnud roma (st mustlaste; ka vaadeldavas raamatus on kasutatud etnonüümi *roms* oma vana

cigans'i asemel), poola, leedu ja muidugi vene jutustajate lood, on veel mõnevõrra vastuvõetavam, aga nendestki loobumine poleks raamatu väärtust kuigivõrd vähendanud.

Muide, tõlkija väga lühikesest saatesõnast jääb samuti silma üks eksitus: August Sanga kirjapanekud on kõik tehtud Lutsi maarahvalt nende keeles ja on väga täpsed, kuna olid kavandatud AES-i kogusse murdenäideteks. Paulopriit Voolaine maarahvalt tehtud üleskirjutuste laad on sõltunud oluliselt sellest, kellele – kas AES-ile või ERA-*le* – need olid mõeldud esitada. Tema oli ka see, kes pani kirja teiste Ludza ümbruses asuvate rahvaste jutte vene keele vahendusel eesti keeles. Mis puudutab Oskar Kallast, siis oli ta Lutsi maarahva juurde tehtud reisi ajal noor mees ja folkloristina veel päris algaja. Saaremaise päritolu tõttu pidi lõuna-eestiline, lisaks paljude võõrmõjudega Lutsi murrak talle olema väga raske, aga nagu paistab laulude ja lühivormide üleskirjutustest, sai ta hakkama. Laulurida ja mõistatust võis paluda korrata, kui esimese hooga aru ei saanud, kuid juttudega pole niimoodi võimalik. Niisiis on Kallase muinasjutukirjapanekud tegelikult ümberjutustused. Huvitav on märkida, et trükkis avaldatud tekstid erinevad veel omakorda algsetest kirjapanekutest. Mustandid sisaldavad sagedamini lutsipäraseid sõnu ja väljendeid, nad olid kirja pandud nii, nagu koguja kuulis, mõistis ja suutis. Jutustamisega võidu kirjutada pole teadagi kerge, seetõttu on algkäsikirjades konseptiivsust. Raamatu jaoks redigeeris Kallas need täielikumaks, loogilisemaks ja omaaegsele kirjakeelele vastavaks. Mõnest muudatusest on päris raske aru saada. Ega Kallase väljaanne eelõeldust hoolimata oma väärtust kaota: see oli ja jääb lutsi muinasjuttude suurimaks kooguks, tänu millele on võimalik näha näi-

teks lutsi ja setu repertuaari ühisjooni, selgitada läänemeresoome-balti suhteid jne. Ja kuigi XIX sajandi lõpu kirjakeelset jutustust elavdavad mõnevõrra maa-keelsed – laululised vaheosad, vormelid, (usundilise) termini väärtusega sõnad –, ei saa Kallase väljaande põhjal selgeks, kuidas maarahvas jutustas. Godiņši tõlge annab kahtlemata paremini edasi seda, kuidas lätlased (jah, üldisemalt, mitte ainult konkreetsetelt Latgale rahvas) jutustasid. See on ladus, tänapäeva läti keeles – ühtmoodi nii Kallase, Sanga kui ka Voolaine eriilmelised kirjapanekud.

Ometi toob ka kirjakeelne tõlge esile tähendusrikkaid seiku: tuleb välja lätlaste deminutiivilembus ja selle kokkukuuluvus Kagu-Eestis kohatavaga – kui kolmas vend ikka on *mulķitis*, siis ta ongi *ullikene*, nagu ütlesid ka lutsi ja setu jutustajad, mitte põhjaeestiline *loll* või, nagu Kallas on 18. jutu pealkirjas kasutanud, *toġu* vend.

Väga meisterlik võte on mõne üksiku latgalemurdelise sõna lisamine teksti. Näiteks kui Kallase jutt „Hunt ja lammast“ kannab läti keeleski pealkirja „Vilks un aita“, siis loo edenedes sinnamaani, kus sooja tuppa saanud hunt meelitab lammast enda kõrvale magama, pöördub ta viimase poole juba sõnaga *vuška*, mis on Latgales tavaline lammast tähendav sõna ja lisab kohe jutule värvi. Ja niisamuti omandab tähtsuse seik, et kuningapoja nimi on Jans, mitte Jānis, sest tegu on ju maarahva kuningapojaga.

Kokkuvõttes jääb üle ainult kiita kõiki tegijaid, eestvõtjaid ja tagantõuka-*jaid*. See väljaanne täidab olulise lünga oma läänemeresoome juuri otsivate ja üldisemalt etnoloogiahuviliste lätlaste raamaturiivil.

KRISTI SALVE